

Оригиналан научни рад

УДК 314.12:347.632(497.11)“199”

Original scientific work

Петар Васић**ВАНБРАЧНИ ФЕРТИЛИТЕТ У ЦЕНТРАЛНОЈ СРБИЈИ И
ВОЈВОДИНИ ОД ПОЧЕТКА 90-ИХ ГОДИНА XX ВЕКА**

Извод: Ванбрачни фертилитет (као и брачни) није могуће сагледати изван друштвеног окружења, као ни ван контекста промена које се одвијају у сфери брачно-сти становништва, тако да је на самом почетку рада дат увод у социо-економске прилике у којима су се одвијале промене у брачном фертилитету. У овом чланку дата је квантитативна анализа емпиријских података везаних за ванбрачна рађања и то пре свега, демографских (али и других) обележја мајки. Посматрани период (1990–2002) је узет из два разлога: временске блискости и специфичних друштвено-економских околности у земљи. Основна премиса аутора је, показати да ли ванбрачна рођења у Србији и даље имају битну црту социјалне патологије, или све више постају ствар слободног избора појединаца.

Кључне речи: ванбрачна рођења, брачност, транзиција, репродуктивно понашање, демографска обележја мајки

Abstract: Non-marital fertility (as marital one too) could not be overviewed out of social environment, and also out of context of changes taking part in marital behavior, and because of that we have given an introduction in social and economic characteristics of environment in which changes of non-marital fertility took part. In this paper we have given quantitative analysis of empirical data considering non marital fertility, but above all consider demographic (and the others too) characteristics of mothers. This period (1990–2002) is taken for two reasons: its time closeness, and its specific social and economic circumstances. Author's basic presumption is to show if non-marital fertility in Serbia still have significant socio-pathological characteristic, or is it more and more becoming matter of individual's free choice.

Key words: non-marital fertility, marital behavior, transition, reproductive behavior, mothers demographic characteristics

Увод

Анализа фертилитета према брачном статусу има посебан значај у демографији, али и у социологији из више разлога. Као прво, у друштвима хришћанског културног круга брак је одувек представљао друштвени оквир хумане репродукције, али са почетком модерног доба, имајући у виду период после Другог светског рата долази до одређених промена у функционисању модерног друштва, а самим тим и брака и породице као

нуклеуса сваког друштва. Ради се о социолошком, односно културолошком помаку на пољу брака као институције где доминантну улогу добијају: слобода, једнакост, индивидуалност... Брак губи своју основну функцију, а то је прокреација. Трансформација брака као оквира породице тече у правцу од "краља детета са родитељима" ка "владарском пару са дететом".¹

У даљем тексту настојаћемо да укажемо на неке тенденције у ванбрачном фертилитету које су се испољиле током последње деценије XX и у првим годинама XXI века на територији централне Србије и Војводине. Два су основна разлога због којих ће се анализа односити на територију централне Србије и Војводине: први разлог, односно ограничавајући фактор је тај да не располажемо потребним подацима за Косово и Метохију у поменутом периоду. Други разлог је нешто комплексније природе, наиме, ради се о томе да су две поменуте целине наше Републике управо нисконалитетно подручје на коме су промене на које желимо да укажемо, заправо најинтензивније. Како овај рад говори о ванбрачним рођењима, то ће у даљем тексту бити укратко речи и о алтернативним хетеросексуалним заједницама, које полако постају карактеристика и нашег друштва. Такође ће од великог значаја бити кратак увод у социо-економски феномен – "Србију деведесетих"!

Србија 90-их година XX века – друштвено-економски оквир

Деведесете године прошлог века су године које се могу означити као прекретница у политичком и социо-економском животу земље. Уопште крај 80-их и почетак 90-их година прошлог века представљају почетак краја дотада познатог биполарног Света, почевши са рушењем Берлинског зида и распадом Совјетског Савеза. Све то је покренуло транзицију са планске на тржишну привреду у целом бившем источном блоку и Југославији.

Наш народ је имао и ту несрећу да је са овим преокретом доживео и распад СФРЈ на пет нових држава. Распад државе и драстично смањење тржишта, већ постојећи економски проблеми наслеђени из претходног периода, прекид започете економске реформе, рат у бившим југословенским републикама и ембарго међународне заједнице имали су за последицу убрзано погоршање већ ионако лоших економских услова. У оваквом развоју догађаја велику, а највероватније и пресудну улогу имала је међународна заједница, односно пар највећих војно-политичких сила. Овде се може говорити о својеврсном геополитичком феномену "БАЛКАНИЗАЦИЈЕ", односно о томе да су три пресудна фактора довела до дезинтеграције СФР

¹ From the era of the "KING CHILD WITH PARENTS" to that of the "KING PAIR WITH A CHILD" – Van De Kaa DJ (1988) "The second demographic transition revisited: Theories and expectations" Universiteit van Amsterdam, Werkstukken.

Југославије: мултиконфесионалност народа бивше СФРЈ, територијална уситњеност (мисли се на републике у АВНОЈ-ским границама) и умешаност великих светских сила, односно њихова заинтересованост за судбину овог региона.

Две бивше социјалистичке републике Србија и Црна Гора, одлучују у априлу 1992. године да наставе државно-правни континуитет тада већ непостојеће СФРЈ, формирајући СР Југославију, из разлога њихове духовно-историјске и религијске повезаности. Тада настала СР Југославија суочава се са економским санкцијама међународне заједнице и општом изолацијом земље из разлога подршке коју је пружила српском народу који се нашао ван граница СР Југославије. У исто време у Србију навире талас избеглица са ратом захваћених подручја, што додатно оптерећује привреду земље, повећавајући социјална давања и притисак на тржиште рада.

У таквим условима повећане несигурности долази до рапидног смањења економске активности становништва, повећања броја незапослених, великог броја радника на принудним одморима, процвата сиве економије и невероватног осиромашења становништва. Као основна одлика дубоке економске кризе у периоду 1991–1993. јавља се хиперинфлација у до тада незабележеним размерама у модерној историји. Монетарни и фискални систем земље нашао се у колапсу, а становништво, поготову његов урбани део на ивици егзистенције.²

Почетком 1994. године држава спроводи Програм монетарне реконструкције и економског опоравка земље. Овим потезом постигнуто је смањење незапослености, пораст зарада, стабилизација цена и курса динара, као и смањење курсних разлика и наравно обарање инфлације. Земља у наредном периоду улази у фазу економског опоравка, а Дејтонским споразумом престаје и рат у непосредном окружењу (БиХ). Већ 1998. године земља се сусреће са ескалацијом тероризма на Косову и Метохији. После неприхватања споразума од стране тадашњих челника земље, Србија се сусреће са новим проблемом. Двадесетчетвртог марта 1999. године почиње агресија на Србију од стране Северно-атлантског пакта. После отприлике два и по месеца агресије на нашу земљу потписан је Кумановски споразум, чиме *de facto* Космет излази из јурисдикције Републике Србије. Србија се опет сусреће са новим проблемом, а то су реке расељених лица (више од 200.000 људи) које се сливају у већ осиромашену, разорену и разрушену

² Бруто друштвени производ је у периоду 1991–1993. преполовљен, док је стопа раста друштвеног производа била константно негативна. Друштвени производ по глави становника је драстично опао, са 3000 \$, на 2500 \$ у 1991-ој години, а у време највеће економске кризе, тј. 1993. на око 1300 \$ по становнику – Бобић Мирјана, Радушки Нада (1999) "Услови у којима се развијало становништво" et al, "Развитак становништва Србије 1991–1997." ЦДИ, ИДН, Београд.

земљу. Ово укратко представља друштвено-економски баласт са којим Србија улази у XXI век.

Почетак XXI века у Србији обележиле су друштвено-политичке промене, оличене у 5. октобру 2000. године. Долази до свргавања дотадашњег режима и успостављања демократске власти, што је резултирало наставком економских реформи започетих још у време Анте Марковића и отварањем према Европи и Свету. Стопа инфлације је смањена, курс динара релативно стабилизван, зараде почињу да расту и долази до прилива иностраног капитала. Укратко, земља се поново нашла на почетку не тако кратког и лаког пута транзиције са планске на тржишну економију.

Сви ови социјални, економски и политички проблеми обележили су живот земље, али и појединца узрокујући пад индивидуалног и друштвеног стандарда. Нарочито погођене биле су породице са децом у урбаним срединама. На самом крају XX века долази до ретрадиционализације у начину живота појединца, који је притиснут свим недаћама које су ове године донеле. Грађански рат у окружењу, економске санкције према Србији, општи распад друштвеног система, колапс социјалистичке планске привреде су само неки од узрока који су генерацију у старости 20–29 година (доба у коме се најчешће склапао брак) на почетку деведесетих натерали да изналазе различите стратегије преживљавања и остваривања својих жеља у правцу брака и родитељства. Деведесете су управо период јасног пада наталитета у централној Србији и Војводини (нешто раније у Војводини), када природни прираштај по први пут пада испод нуле. У таквим условима појединац се бори да оствари своје жеље у погледу брака и родитељства, суочавајући се са безизлазном ситуацијом и постављајући себи избор између задовољења ”жељеног” материјалног статуса и ризика званог заснивање породице. Брак и породица губе на оба поља, долази до константног смањења опште стопе нупцијалитета и у исто време до смањења опште стопе наталитета.

У условима осиромашења појединца и друштва, повећане економске и физичке несигурности, природно је да индивидуа може потражити сигурност и заштиту у оквиру породице, било родитељске, било сопствене. Пад нупцијалитета код нас не значи нужно и опадање универзалности и популарности брака, већ одлагање склапања брака у старија годишта баш због постојећих социо-економских услова у земљи. Такође се као објашњење јавља и прихватање алтернативних облика живота у двоје, док се не стекну услови за заснивање брака и породице. Баш се код оваквих заједница (бракова на пробу) и јавља највећи број ванбрачних рођења. Деведесете су приморале појединца на живот у заједници и формирање неформалних социјалних мрежа као стратегије преживљавања. Долази до ретрадиционализације у готово свим сферама живота становништва, у начину привређивања, размене добара, становања...

Фактори транзиције модела брачности

Имајући у виду да је вековима основна функција брака била да обезбеди друштвено прихваћен оквир хумане репродукције, долази се до закључка да у времену када процес друге демографске транзиције све више добија на снази, брак полако губи своју основну функцију. Основна карактеристика, односно претпоставка друге демографске транзиције јесте пад стопе укупног фертилитета испод 2,1-ог детета по жени, односно пад испод нивоа потребног за просту репродукцију становништва. Овакав пад фертилитета прати и промена модела брачности у већини развијених европских земаља. Ни једна од ове две чињенице не може бити постављена једна другој као узрок, односно последица. Њихово испољавање је истовремено, а њихов однос међузависан, односно двосмеран јер се и једно и друго могу јавити и као узрок и као последица. Све мање људи се одлучује да има децу, а чак и они појединци који се одлучују на брак без деце, често у њему веома кратко и остају јер без своје основне функције он све мање бива алтруистички, а све више индивидуалистички. У условима нарастајућег индивидуализма млади се одлучују за неформалне заједнице, задржавајући при том економску независност коју у браку не би имали.³

Дакле дешава се лагани трансфер од брака ка кохабитацији - (shift from the GOLDEN AGE OF MARRIAGE to the DAWN OF THE COHABITATION).⁴ Због свих ових разлога број склопљених бракова опада, а просечна старост у којој се ступа у брак, расте. Све касније се ступа у брак пре свега због продуженог образовања младих. Млади се одлучују да живе у кохабитацији и да се евентуално венчају тек када пожелеле да имају децу, или су деца већ на путу. Ипак све већи број деце се рађа ван брака, а најдрастичнији примери су Шведска и Данска где је још у периоду 1956–1960. ван брака рађано око 10% деце, док је средином 1980-их година рађано преко 40% деце ван брака.⁵

Очигледно да долази до промене од брака као институције ка партнерству као емотивном односу. Имајући у виду и нарастајући индивидуа-

³ Од средине 60-их година прошлог века, прво у западној Европи, а касније и на остатку континента, јављају се алтернативе традиционалном браку као што су LAT (living apart together) који подразумевају живот у двоје, али у засебним домаћинствима и DINK (double income, no kids) тј. брачне везе обично младих, образованих парова којима је каријера важнија од породице па се одричу рађања деце – Бобић Мирјана (1999) **”Брак и породица”** et al, **”Развитак становништва Србије 1991–1997.”** ЦДИ, ИДН, Београд.

⁴ Van De Kaa DJ (1988) **”The second demographic transition revisited: Theories and expectations”** Universiteit van Amsterdam, Werkstukken

⁵ Према Van De Kaa DJ (1988) **”The second demographic transition revisited: Theories and expectations”** Universiteit van Amsterdam, Werkstukken.

лизам код младих, може се приметити да су усвојени такви ставови да би брак као заједницу требало да одржавају једино љубав, срећа, задовољство и разумевање. Овакве премисе модерног брака брак држе на стакленим ногама, повећавајући инциденцију развода брака, али и смањујући инциденцију склапања бракова. Већина младих људи, поготову женски део популације, пред себе поставља добро познато питање добитака и губитака при ступању у брак. У модерном друштву опортунитетски трошкови битисања у браку се повећавају, тако да се број оних који су спремни да жртвују своју економску независност и каријеру у корист брака и деце, све више смањује. Друго питање које се поставља пред младе јесте, да ли брак и родитељство нужно иду заједно? Многи се одлучују на родитељство изван брачне заједнице, јер не желе да се одрекну родитељства, а истовремено не желе да изгубе економску независност и приватност, или једноставно сматрају да нису за живот у двоје.

Све чешће се јављају и они који се одлучују на трајно одустајање од партнерства, а они који су у неком виду партнерске уније или у браку, врло често се одлучују да немају деце, тј. на вољни, односно социолошки стерилитет. Битна карактеристика транзиције брачности и прекомпоновања партнерства уопште, је да долази до раскорака између почетка тог партнерства и почетка прокреације, мислећи на промену ставова и понашања код женског фертилног становништва. Раније виђење да се почетак прокреације мора везати за почетак брачне заједнице се све више напушта – постоје два примера оваквог одступања. Случај кад млада жена жели да постане мајка, али не жели да постане супруга и случај када жена која је у браку не жели да рађа. У условима постиндустријског друштва имодернизације појединац постаје самодовољан и на неки начин себичан. Он не жели да изгуби своју приватност, не жели да мења своје навике, да дели стамбени простор, да изгуби економску независност. Све ово јесте цена брачне заједнице, а једина добит јесте емотивна сатисфакција. Тако да младе жене уколико јако желе да роде, то све чешће раде ван окриља брака, не желећи да изгубе ништа од пређашњег живота. Даље, многи брак доживљавају као "омчу око врата", иако је једина разлика између брака и кохабитације та што је брак формално-правно признат. Међутим Србија, односно централна Србија и Војводина, не одликују се значајним учешћем поменутих алтернативних форми живота у пару.

Деведесете године прошлог века утицале су на ојачавање брачне заједнице кроз смањење стопа диворцијалитета, јер је појединац мога наћи уточиште од свеопштег хаоса једино у окриљу породице. Стопа нупцијалитета значајно је опала у периоду 1986–2001. На почетку овог периода свакодневица у Србији је углавном подсећала на свакодневицу већине других европских земаља, а стопа нупцијалитета је и у централној Србији и у Војводини износила 6,7 промила, да би на крају овог периода, после свих

разарања и деструкције друштва износила у централној Србији 5,3, а у Војводини 5,6 промила. Стопа диворцијалитета је опала са 1,2 на 1,0 промила у централној Србији и са 1,7 на 1,1 у Војводини.

Транзиција брачности у коју је Србија ушла крајем 80-их и почетком 90-их XX века је по свему судећи била специфична и различита од оне кроз коју пролазе развијене земље северне и западне Европе. Та разлика се управо огледа у ниској инциденцији развода брака и ниском учешћу неформалних хетеросексуалних заједница. Без обзира на велики број ванбрачних живорођења у Србији, ипак се не може рећи да је транзиција модела брачности узела маха у Србији, пре се може говорити о померању склапања првог брака у старија годишта (у 2001-ој години 28,6 за мушкарце и 25,1 за жене у централној Србији, а 28,3 и 25,0 година у Војводини). Такође треба узети у обзир да многи и поред тога што су хтели, нису могли ући у брак током кризних 90-их, тако да су године ступања у први брак нешто повећане захваљујући томе. Ванбрачне заједнице на нашим просторима махом представљају брак на пробу, а оне озбиљније и дуготрајније најчешће и прерасту брак када пар пожели да има децу или су деца већ на путу. Основни фактор успорења транзиције модела брачности на нашим просторима је друштво у кризи, када је појединац принуђен да потражи уточиште у оквиру породице.

Феномен ванбрачног рађања

Током 1990-их година у Србији, а посебно њеним нисконаталитетним подручјима и великим градовима (Војводина, централна Србија и Београд) примећују се значајне промене у брачном и фертилном понашању, што је одлика и осталих држава у постсоцијалистичкој транзицији.⁶

У централној Србији и Војводини ванбрачна рођења показују готово константан пораст од 1981. године до данас. Оно што треба рећи да ванбрачна рођења у средини каква је Србија, представљају неку врсту социолошког феномена из следећих разлога. Прво, иако су нисконаталитетна подручја Србије кренула путем друге демографске транзиције и у смислу модела брачности и у смислу нивоа фертилитета, она ипак касне за развијеним европским земљама, у којим је удео ванбрачних заједница и ванбрачних рођења много виши него у нашој земљи. Друго, према Хајналовој подели Европе у односу на просечне године у којима се ступало у брак и у односу на распрострањеност (универзалност) брака, Србија је спадала у источно-европски модел брачности, источно од линије Трст–Санкт Петербург, са ниским годинама ступања у брак и готово сто процентном заступљеношћу брака међу становништвом.

⁶ Бобић М.: *Транзиција партнерства – студија случаја у Београду*, Филозофски факултет, Београд, 2002.

Са оваквим традицијско-демографски наслеђеним обрасцем понашања није ни чудо што процес друге демографске транзиције теже узима маха у Србији. Србија се и даље одликује једном од највећих стопа склапања брака у Европи, тако да се на ванбрачна рођења у условима оваквог распрострањења брака међу становништвом, гледа са извесном дозом осуде и презира. Околина најчешће оваква живорођења карактерише као вид социјално девијантног понашања (утицај колективне свести), у мањој или већој мери зависно од тога јесте ли или није признато очинство над дететом. За европске услове може се рећи да је у Србији владавина патријархата још увек јака, готово апсолутна, а један од најчвршћих предуслова одржања патријархата су управо патријархално одгојене жене. Чак је и у урбаним срединама код нас још увек "срамота" имати ванбрачно дете, поготову за мајку и поготову ако живи сама (самохрана мајка), а очинство над дететом није признато.

Анализа демографских обележја мајки

У земљама које су увелико ушле у процес друге демографске транзиције, ванбрачна рођења и ванбрачне заједнице се везују углавном за млађу, образовану популацију која је носилац преображаја и модернизације друштва. Из ових разлога биће интересантно анализирати нека демографска обележја мајки у случају ванбрачних живорођења у централној Србији и Војводини, на основу чега можемо говорити о евентуалним узроцима оваквог репродуктивног понашања код нас.

Кретање ванбрачних живорођења према старости мајке приказаћемо на основу процентуалног учешћа појединих старосних група мајки у

Табела 1. – Удео ванбрачних живорођења према старости мајке у централној Србији

Старост мајке Година	до 19 год.	20–34	35 и више
1990.	33,0	58,6	7,8
1991.	32,3	59,3	7,7
1992.	30,0	61,4	8,1
1993.	29,4	61,8	7,9
1994.	28,8	62,0	7,9
1995.	27,2	63,8	7,6
1996.	26,0	64,5	8,1
1997.	25,0	65,7	8,2
1998.	22,9	68,1	8,1
1999.	22,6	68,1	8,6
2000.	21,1	69,6	7,9
2001.	20,7	70,4	7,5
2002.	18,7	71,9	8,0

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

укупном броју ванбрачних живорођења. Изабране су три старосне групе: жене млађе од 19 година (чија ванбрачна рођења у највећем броју представљају нежељене трудноће), жене у старости 20–34 године (које су носилац највећег броја рођења, тј. жене најчешће рађају управо у овом старосном добу) и жене старије од 35 година (као показатељ померања рађања у старија годишта и ванбрачних рођења вишег реда).

У централној Србији удео мајки у старости до 19 година се смањује и то са 33% у 1990-ој, на 18,7% у 2002-ој години. Удео мајки у старости од 20 до 34 године расте са 58,6% у 1990-ој, на 71,9% у 2002-ој години, док удео мајки у старости преко 35 година релативно стагнира на нивоу око 8%.

У Војводини удео мајки у старости до 19 година се смањује и то са око 30% у 1990-ој, на 20,5% у 2002-ој години. Удео мајки у старости од 20 до 34 године расте са 61,8% у 1990-ој, на 68,4% у 2002-ој години, као и удео мајки у старости преко 35 година који расте са 7,8% на 10%.

Табела 2. – Удео ванбрачних живорођења према старости мајке у Војводини

Старост мајке Година	до 19 год.	20–34	35 и више
1990.	29,9	61,8	7,8
1991.	29,4	62,0	8,2
1992.	26,9	64,7	7,3
1993.	27,3	63,1	8,4
1994.	28,8	62,2	8,8
1995.	25,8	63,3	8,9
1996.	24,2	65,5	8,6
1997.	23,9	66,4	8,6
1998.	23,6	66,0	9,5
1999.	23,7	67,0	8,0
2000.	23,0	67,6	8,8
2001.	23,3	67,9	8,2
2002.	20,5	68,4	10,0

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Ово јасно говори да се ванбрачна рођења премештају у старија годишта, односно да просечна старост мајки расте, што може бити резултат општег тренда повећања просечне старости мајки код нас, као и резултат повећања броја ванбрачних рођења вишег реда, односно све ширег прихватања модела остваривања родитељства ван брачне заједнице.

Даље ћемо анализирати структуру мајки према степену школске спреме, као једном од индикатора социјалног статуса појединца. У сврху ове анализе, упростићемо детаљну класификацију степена школске спреме на две категорије. Прва категорија нижеобразованих мајки обухватаће: мајке без школске спреме, са непотпуном основном школом и мајке са основним образовањем. Друга категорија, вишеобразованих мајки обухватаће:

мајке са средњом, вишом школом и са високошколским образовањем. Ова анализа може показати у ком смеру се креће транзиција фертилитета код нас.

Табела 3. – Учешће мајки са основним и нижим образовањем у укупном броју ванбрачних живорођења

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	59,2	59,8
1991.	58,9	60,3
1992.	54,7	53,0
1993.	54,0	46,2
1994.	53,3	58,2
1995.	52,9	54,9
1996.	52,2	55,8
1997.	53,9	54,5
1998.	52,0	53,7
1999.	51,5	54,3
2000.	51,1	53,5
2001.	52,3	53,6
2002.	49,8	51,4

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Учешће нижеобразованих мајки у укупном броју живорођења ван брака у централној Србији током посматраног периода се смањило са нешто испод 60% у 1990-ој години, на нешто испод 50% у 2002-ој години. Слично кретање забележено је и у Војводини где са почетних нешто испод 60%, учешће ових мајки опада на 51,4% на крају посматраног периода.

Учешће вишеобразованих мајки у укупном броју живорођења ван брака у централној Србији током посматраног периода расте са око 35% у

Табела 4. – Учешће мајки са средњим, вишим и високим образовањем у укупном броју ванбрачних живорођења

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	35,1	37,5
1991.	35,9	37,4
1992.	39,9	41,7
1993.	38,1	42,3
1994.	42,7	41,0
1995.	42,4	43,7
1996.	40,7	42,7
1997.	40,2	43,6
1998.	42,7	44,5
1999.	45,1	43,1
2000.	43,5	45,5
2001.	45,8	45,2
2002.	48,2	47,3

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

1990-ој, на око 48% у 2002-ој години. У Војводини такође учешће вишеобразованих мајки у укупном броју ванбрачних живорођења бележи пораст са 37,5% у 1990-ој, на 47,3% у 2002-ој години.

Из кретања приказаног показатеља може се закључити да транзиција фертилитета полако почиње да поприма карактеристике транзиције фертилитета у развијеним европским земљама из разлога што у обе макро целине расте број ванбрачних рођења од стране мајки које спадају у образованију категорију становништва, која постаје носилац транзиције фертилитета (у смислу брачности).

Пад учешћа нижеобразованих мајки у случају ванбрачних живорођења износи у централној Србији 9,4, а у Војводини 8,4% процентна поена. Пораст учешћа вишеобразованих мајки у укупном броју ванбрачних живорођења је у току посматраног периода у централној Србији износио 13,1, а у Војводини 9,8 процентних поена. Ово није тако велика разлика имајући у виду да је на почетку посматраног периода Војводина имала 37,5%, а централна Србија 35,1% ванбрачних живорођења од стране ове категорије мајки. Пораст учешћа ове категорије мајки у укупном броју ванбрачних живорођења говори да се све више ради о вољном поступку појединца, односно о спремности жена да потребу за родитељством задовоље изван брачне заједнице, а све мање о социјалној патологији појединца који је дезоријентисан општим социјалним хаосом деведесетих.

Што се анализе ванбрачних живорођења према националној припадности мајке тиче, ради поједностављења анализе која би била прикладна овој врсти чланка, предлажемо поделу овде набројаних националности у Србији у две категорије. У прву више-наталитетну категорију би спадали: Албанци, Роми и Муслимани (Бошњаци), док би у другу, ниже-наталитетну категорију спадали:

Табела 5. – Учешће мајки више-наталитетних националности (Албанци, Роми, Муслимани) у укупном броју ванбрачних живорођења

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	18,8	20,0
1991.	20,1	19,3
1992.	17,7	16,7
1993.	17,4	14,0
1994.	18,1	14,4
1995.	17,8	14,4
1996.	17,9	15,6
1997.	17,1	16,0
1998.	17,1	15,5
1999.	16,7	15,1
2000.	14,9	15,5
2001.	17,3	16,6
2002.	18,7	16,4

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

тетну спадали: Срби, Црногорци, Мађари и Хрвати. Наравно даћемо и анализу сваке националности понаособ, али ће неке тенденције по питању ванбрачног фертилитета бити уочљивије ако се узме у обзир већи број јединица посматрања, те су из тог разлога ове националности подељене у две групе.

Прво ћемо анализирати групу више-наталитетних националности. Ове три националности смо ставили у исту групу јер знамо да су по карактеристикама кретања фертилитета најсличније међу набројаним националностима. Учешће мајки из ове категорије у обе макро целине показује слично кретање током посматраног периода, у централној Србији током целог периода варира између око 15 и 20%, док је у Војводини нешто другачије, између 14 и 20%. У централној Србији вредности са почетка и краја посматраног периода се готово не разликују (1990: 18.8%, 2002: 18.7%). У Војводини је нешто другачија ситуација и може се говорити о смањењу учешћа са 20% у 1990-ој, на 16,4% у 2002-ој години.

У категорији ниже-наталитетних националности налазе се Срби, Црногорци, Мађари и Хрвати. У централној Србији вредности учешћа се крећу између 74 и 81% (1990: 76.9%, 2002: 77.6%), док се у Војводини може говорити о порасту са 63% на 72,1% (највећа вредност је достигнута 2000. године: 72,8%).

Табела 6. – Учешће мајки ниже-наталитетних националности (Срби, Црногорци, Мађари, Хрвати) у укупном броју ванбрачних живорођења

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	76,9	63,5
1991.	76,2	65,6
1992.	79,0	68,8
1993.	79,2	71,1
1994.	77,7	70,7
1995.	76,2	72,0
1996.	74,1	71,2
1997.	76,0	71,2
1998.	77,8	71,6
1999.	79,7	72,0
2000.	81,2	72,8
2001.	79,3	72,4
2002.	77,6	72,1

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Иако је у кретању учешћа обе категорије националности између централне Србије и Војводине приметна разлика, закључујемо да то и није суштинска разлика, јер учешће ванбрачних рођења од стране ниже-наталитетних националности у централној Србији не бележи пораст из разлога што је сам удео више-наталитетних националности у централној Србији много већи него у Војводини, а имајући у виду њихов висок фертилитет

самим тим долази и до већег броја ванбрачних рађања, иако се можда њихов удео у укупним рођењима тих националности смањује и обрнуто код ниже-наталитетних националности.

Број ванбрачних рођења код Српкиња у централној Србији бележи пораст од 39,4%. У случају Црногорки, Хрватица и Мађарица не може се говорити ни о порасту ни о паду јер је број ванбрачних живорођења сувише мали да бисмо могли да изведемо валидан закључак. Кретање броја ванбрачних живорођења код Албанки показује изразито неправилно кретање, али осцилира на релативно ниском нивоу. Код Муслиманки број ванбрачних живорођења осцилира на нивоу између 506 и 652 живорођења, а у

Табела 7. – Број ванбрачних живорођења према националној припадности мајке у централној Србији

Год.	Национална припадност							
	Срби	Црногорци	Албанци	Мађари	Муслимани	Роми	Хрвати	Остали
1990.	6.745	42	176	5	566	924	27	387
1991.	6.871	55	193	5	592	1.054	26	337
1992.	7.115	45	208	9	512	896	26	295
1993.	7.954	49	268	7	506	986	18	352
1994.	7.842	40	281	8	569	989	18	432
1995.	7.690	38	224	9	524	1.059	16	612
1996.	7.657	40	191	4	511	1.161	28	833
1997.	8.376	18	219	2	569	1.105	17	770
1998.	8.725	23	222	11	605	1.110	32	574
1999.	8.343	31	209	5	518	1.029	28	379
2000.	9.070	28	150	6	502	1.023	26	436
2001.	9.267	23	186	7	599	1.245	20	408
2002.	9.401	28	236	3	652	1.388	22	456

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Табела 8. – Број ванбрачних живорођења према националној припадности мајке у Војводини.

Год.	Национална припадност							
	Срби	Црногорци	Албанци	Мађари	Муслимани	Роми	Хрвати	Остали
1990.	1.351	89	29	343	61	503	96	489
1991.	1.561	74	19	379	65	530	78	483
1992.	1.699	73	13	348	61	454	59	458
1993.	1.909	81	10	434	41	441	81	526
1994.	1.912	28	15	419	60	418	62	512
1995.	2.140	40	17	478	54	473	62	514
1996.	2.194	36	20	453	49	536	75	513
1997.	2.166	53	21	480	30	569	64	496
1998.	2.265	45	25	452	37	552	65	510
1999.	2.347	46	22	451	38	547	49	519
2000.	2.315	43	18	480	36	567	81	471
2001.	2.476	51	22	495	44	643	78	471
2002.	2.450	35	23	519	53	620	64	489

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

периоду 1990–2002. бележи пораст од 15,2%. Број ванбрачних живорођења код Ромкиња у току посматраног периода расте за 50,1%.

Број ванбрачних живорођења код Српкиња у Војводини је током посматраног периода порастао за 81,3%. Код Албанки, Хрватица и Муслиманки кретање овог показатеља је веома неправилно и ради се о малом броју живорођења тако да се не може са сигурношћу говорити о тенденцијама кретања овог показатеља. Поред Српкиња и Мађарице бележе знатан пораст ванбрачних живорођења од 51,3%. Код Ромкиња тај пораст износи 23,3%. Једино се код Црногорки бележи очигледан пад ванбрачних живорођења од 60,7%.

Кретање ванбрачних рођења и показатеља правног статуса ванбрачне деце

Број рођених у оквиру брака се из године у годину готово константно смањује, са изузетком последње три године (2000, 2001, 2002), као последица смањења опште стопе фертилитета на једној страни и као последица пораста броја ванбрачних рађања. У централној Србији се број рођених у браку у периоду 1990–1999. смањило за 26,8%, а у истом периоду у Војводини смањује се за 26,4%. Изузетак чини период 1999–2002. када број рођених у браку бележи пораст у централној Србији за 6,7% и у Војводини за 7,6%. Промене дотадашњих трендова нису резултат значајније промене демографског понашања становништва, већ постепене стабилизације прилика у Србији, за разлику од ратне 1999. године у којој се бележе најниже вредности броја брачних рођења и рођења уопште.

Број ванбрачних живорођења у посматраном периоду бележи значајан пораст од 37,4% у централној Србији и 43,6% у Војводини. Растући тренд ванбрачних рођења се најбоље може уочити на основу броја ванбрачних живорођења на 1000 укупно живорођених.

Табела 9. – Живорођени рођени ван брака

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	8.872	2.961
1991.	9.133	3.189
1992.	9.106	3.165
1993.	10.140	3.523
1994.	10.179	3.426
1995.	10.172	3.778
1996.	10.425	3.876
1997.	11.076	3.879
1998.	11.302	3.951
1999.	10.542	4.019
2000.	11.241	4.011
2001.	11.755	4.280
2002.	12.186	4.253

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Број ванбрачних живорођења се током посматраног периода у обе територијалне целине налази у порасту. На почетку периода у централној Србији износио је нешто изнад 130 ванбрачних живорођења на 1000 укупно живорођених и нешто изнад 129 ванбрачних живорођења у Војводини. На крају посматраног периода у 2002-ој години износио је нешто испод 210 у централној Србији и нешто изнад 212 ванбрачних живорођења у Војводини.

Табела 10. – Удео ванбрачних живорођења на 1000 живорођења у укупном броју живорођених

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	131,3	129,3
1991.	135,4	139,0
1992.	140,5	143,5
1993.	153,8	160,0
1994.	159,8	158,7
1995.	159,6	168,0
1996.	171,1	179,2
1997.	187,5	187,9
1998.	200,3	198,6
1999.	196,9	215,1
2000.	204,5	213,4
2001.	201,7	212,5
2002.	209,8	212,3

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Процент признања очинства у посматраном периоду генерално не показује неку јасну тенденцију, мада бележи мали пораст од 3,9 процентних поена у централној Србији и 4,3 процентна поена у Војводини.

Табела 11. – Процент признања очинства од укупно рођених ван брака

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	26,5	41,5
1991.	25,8	45,2
1992.	23,7	46,1
1993.	24,0	40,0
1994.	29,0	38,6
1995.	31,1	40,7
1996.	29,6	38,8
1997.	27,2	37,2
1998.	29,0	40,5
1999.	26,7	38,2
2000.	29,8	38,5
2001.	31,8	40,2
2002.	30,4	45,8

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Процент позаконџења детета у посматраном периоду у централној Србији бележи јасан пад са 5,7 на 1,9%, док у Војводини овај показатељ

има веома неправилно кретање и на крају посматраног периода бележи незнатан пораст од 1,4 процентна поена.

Табела 12. – Процент позакоњења детета од укупно признатих очинстава

Година	Централна Србија	Војводина
1990.	5,7	7,4
1991.	8,5	11,2
1992.	5,9	15,5
1993.	5,0	17,5
1994.	2,9	15,0
1995.	2,3	9,4
1996.	1,0	8,5
1997.	1,4	13,5
1998.	2,8	14,6
1999.	3,2	14,5
2000.	0,8	11,5
2001.	1,9	5,1
2002.	1,9	8,8

Извор: Демографска статистика (одговарајућих година), СЗС, Београд.

Закључак

Друга демографска транзиција која се огледа у транзицији фертилитета (пад стопе укупног фертилитета испод нивоа од 2,1-ог детета по жени), транзицији модела брачности и самим тим и транзицији у сфери брачног, односно ванбрачног фертилитета, узима маха у Србији као делу европског и хришћанског културног круга. Тренутне економске одлике друштва и ниво економског стандарда очигледно играју важну, али не и пресудну улогу у одређивању праваца демографског развитка. Србија је по већини карактеристика економског развитка далеко иза земаља Европске уније, али се у великом броју карактеристика демографског развитка приближава и изједначава са овим земљама. Пресудну улогу у одређивању правца, интензитета и трајања демографских процеса играју историјско, социјално и културно наслеђе, односно друштвено-историјски развитак. Неки узроци оваквог демографског тренда, мислећи на низак ниво фертилитета, висок али опадајући ниво склапања брака међу становништвом, а самим тим и све виши ниво ванбрачног рађања имају традицијско и историјско упориште у нашем народу.

Баш је из разлога некадашње готово универзалне брачности, опадање стопе нупцијалитета јако уочљиво, а као последица тога повећава се удео ванбрачних рођења у укупном броју живорођених.

Број живорођених ван брака према старости мајке управо показује тенденцију која нам говори да се модел ванбрачног фертилитета код нас, постепено изједначава са моделом који влада у развијеним европским зе-

мљама. Удео мајки, у старости до 19 година, које ванбрачно рађају се током целог периода смањује, удео мајки у старости од 20 до 34 године готово током целог периода расте, док удео мајки старих 35 и више година релативно стагнира на веома ниском нивоу. Што нам говори да се највећи део ванбрачних рађања управо концентрише у истој старосној доби жена као и рађања уопште, на основу чега можемо закључити да ванбрачна рађања у Србији све више постају свестан избор, а све мање социјална патологија.

Анализа мајки на основу школске спреме, исто тако, говори у прилог закључку да модел ванбрачног рађања у Србији поприма карактеристике модела ванбрачног рађања у високоразвијеним и развијеним европским државама, где су управо вишеобразоване жене носиоци оваквог модела репродукције. Удео мајки са нижим образовањем на оба посматрана подручја бележи јасан пад и обрнуто, удео мајки са вишим образовањем бележи веома изражен пораст.

Демографска анализа ванбрачних рођења према националности мајке није показала значајније резултате. Анализа према подели националности на више и ниже-наталитетне показала је да се релативни однос између ове две групације у централној Србији битније не мења, док се у Војводини овај однос мења у корист групације ниже-наталитетних националности. У анализи појединачних националности примећујемо да се број ванбрачних рођења повећава код Српкиња, Ромкиња и Мађарица, док код осталих набројаних националности није могуће извести прецизан и поуздан закључак због јако малог броја ванбрачних рађања – једино популација војвођанских Црногорки бележи јасан пад укупног броја ванбрачних рађања.

Број ванбрачних рођења, као и удео ванбрачних рођења у укупном броју живорођених током целог посматраног периода у обе територијалне целине, бележи пораст. Процент признања очинства ванбрачној деци у обе макро целине бележи мали пораст, што говори да не само жене већ и мушкарци све вољније бирају овакав начин остваривања репродукције. На другој страни, проценат позакончења детета од укупно признатих очинства у централној Србији показује јасан пад, на основу чега можемо закључити да се ванбрачна рођења све мање појављују као фактор склапања ”исфорсираних бракова” (SHOTGUN MARRIAGES). У Војводини је ситуација нешто другачија - овај показатељ има веома неправилно кретање, чак на крају бележи незнатан пораст од 1,4 процентна поена, што не говори о суштинској разлици између ове две територијалне целине, већ једноставно да се у Војводини не може говорити о јасној тенденцији у кретању овог показатеља – евентуално о стагнацији.

И на крају, закључак се сам намеће: Србија у овој сфери демографског понашања становништва већ корача у правцу модернизације модела хумане репродукције, али и модела брачности.

Petar Vasić

**NON-MARITAL FERTILITY IN CENTRAL SERBIA AND VOJVODINA
SINCE THE BEGGINING OF 1990s**

Summary

Analyzing fertility regarding marital status has special significance in demography and sociology for many reasons. First, in Christian societies marriage was always the scope of human reproduction, but with beginning of modern age, considering period after Second World War, some changes occurred in functioning of marriage and family as a nucleus of every society. In terms of growing individualism, young people are deciding to live in informal unions, and keep economic independence which they wouldn't have in marriage. Considering traditional marital function to provide socially expected scope for human reproduction, we can tell that marriage is losing its basic function. Numerous social, economic, and political problems marked a life of individuals in Serbia, and caused decrease of individual and social standard. Non-marital fertility in central Serbia and Vojvodina is constantly increasing since 1981. Number of born out of marriage considering mothers age is showing the tendency which is telling us that model of non-marital fertility in Serbia is equalizing with model in western European countries. Highest percentage of non-marital fertility is concentrated in same age as overall fertility, by what we can conclude that non-marital fertility in Serbia is mostly chosen and less pathological phenomena. Mothers' educational structure analysis tells us that highly educated women are careers of non-marital fertility. Basic factor of slowing marital behavior transition is social crisis, when individual is forced to get a shelter and stay in family. In the end, conclusion is that Serbia in this sphere of demographic behavior is stepping forward modernization of human reproduction model, and not to forget, marital behavior model.